

FRÉDÉRIC LE PLAY'NİN TARİH ANLAYIŞI*

*Hayati TÜFEKÇİOĞLU***

Bu tebliğde, uygulamalı sosyolojinin kaynağında yer alan en önemli isimlerden biri olan Fransız sosyoloğu Frédéric Le Play'nin görüşlerinin dayandığı tarih anlayışı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.¹

La Play ve onun yolundan giden öğrenci ve devamcılar sosyal bilimler alanında yeni bir yöntem anlayışının yaratıcılarıdır. Bu anlayış, en kısa ifadeyle müsbet bilimlerin inceleme ve analiz tekniklerinin sosyal bilimler alanında da uygulanması ilkesine dayanmaktadır. Le Play ve devamcılar, görüş ve düşüncelerini bu ilke etrafında sistemleştirmişler ve Fransa'da "Science Sociale" okulunun kurucuları olarak sosyoloji tarihinde yerlerini almışlardır.

Le Play sosyolojisi sadece Fransa'da etkili olmakla kalmamış, daha sonra İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de yaygınlaşan, endüstri sosyolojisi, deneysel sosyoloji, uygulamalı sosyoloji, küçük gruplar sosyolojisi gibi değişik isimlerle tanımlanan alan incelemelerine dayanan sosyoloji hareketinin öncüsü olmuştur.

Le Play'nin günümüzde gerçek izleyicileri olarak Amerikan uygulamalı sosyolojisi gösterilmektedir. Buradan Le Play'nin, günümüzdeki alan araştırmalarına dayalı yaygın sosyoloji anlayışının temelinde yer alan isim olduğunu çıkartmak yanlış olmasa gerektir.

* UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından düzenlenen Sosyoloji ve Tarih Sempozyumu (27-28 Nisan 1998, Bolu)'na sunulan tebliğdir.

** Doç. Dr. , İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

¹ Çalışmamızda daha çok ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Genel olarak sosyoloji tarihine bakılmakla birlikte en geniş şekilde *Bibliothèque de la Science Sociale*, publiée sous direction de Edmond Demolins; *Frederic Le Play, Sa Méthode et Sa Doctrine*, E. Bouchie De Belle Paris 1907, *Introduction à la Science Sociale, Les Origines de la Science Sociale, La Méthode La Classification*, E. Bouchie De Belle, E. Demolins, R. Pinot, P. De Rousiers, Paris 1907, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, Prens Sabahattin, Elif Yayınları, 1965 ve *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Sosyolojisi*, Baykan Sezer, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., T.T.K. Basımevi, Ankara 1997'den yararlanılmıştır.

Günümüzde uygulamalı sosyoloji çalışmalarına getirilen kimi eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştirilerin kalkış noktasında, günümüz çalışmalarında giderek teorik boyuttan, tarih anlayışından uzaklaşma, hatta bu unsurlardan arındırılma eğilimine girildiği; buna bağlı olarak da çalışmaların uzmanlaşmış tekniklerle veri toplamaya dayalı son derece teknik bir karakter taşıdığı görüşü bulunmaktadır. Ancak bu şekilde sosyoloji araştırmalarında yansızlık ve bilimsellik görüntüsü sağlanacağı görüşü de yine bir eleştiri noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz, temelinde Le Play'nin bulunduğu sosyolojik yaklaşımın sonradan tarihçi olmayan bir okulmuş gibi gösterilmesine rağmen belli bir tarih anlayışına dayandığını düşünmekteyiz. Tebliğimizde de Le Play'nin tarih anlayışını genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Böylece “uygulamalı” olarak tanımlanan sosyoloji çalışmalarının bağlı olduğu tarih anlayışını gündeme getirerek günümüz tartışmalarının bu çerçevede içinde bir anlam kazanacağını düşünüyoruz.

Le Play'nin tarihe ilgi duymadığını ve belli bir tarih görüşünden yoksun olduğunu söylemek mümkün değildir. Demolins'in ifadesiyle “Le Play kesinlikle geçmişin incelenmesini gözardı etmemiştir. Tarih, Le Play'nin ilgi alanı dışında değildir. Bu yönüyle çok tanınmamış, hatta belki pek okunmamıştır. Halbuki Le Play, çağdaşı olan tarihçiler kadar tarihe ilgi göstermiştir. Kendisi tarihçi değildir ama tarihçi olmadan tarihe açıklama getirmek istemiştir.”

Le Play'ye göre tarih, her ne kadar geçmişin bilimi olarak düşünülse de gözlemlenebilir olgulara da sahiptir. Başka deyişle günümüzdeki gözlemlenebilir olgulardan yola çıkarak geçmişin algılanabilmesi mümkündür. Onu meslekten tarihçilerden ayıran yön budur. Le Play, geçmişin bugünle anlaşılabilirliğini öne sürmektedir.

Yine Demolins'in belirttiği gibi, Le Play, “Bu yüzden çok az yazılı belge kullanmıştır. Belgeler arasında olguların kaybolduğunu düşünmektedir. Halbuki gerekli olan olguları yeniden yaşatmak, yeniden kurmak ve onları izlenimler haline dönüştürebilmektir. Bütün bunları öğrenmek için de Le Play'nin tercih ettiği yol arşivlere gömülmek yerine basit bir yolculuğa çıkmak ve gözlemde bulunmaktır.” Ancak bu gözlemin bazı özellikleri bulunmaktadır.

Le Play yönteminin kalkış noktası, insan topluluklarının ve toplumsal olayların doğa yasalarının gereklerine göre incelenmesidir. Bir başka deyişle toplum bilimi de astronomi, fizik, kimya gibi olgulara, gözlemlere dayanan bilimlerin geçtiği yollardan geçmek durumundadır.

Demolins'in ifadesiyle bütün bilimlerdeki iki temel ilke gözlemek ve akıl yürütmektir. Bu iki temel ilke bir arada bulunmalıdır. Le Play'den önce de elbette insanlar toplumsal konulara ilgisiz kalmamışlardır fakat iki ilkenin birlikteliği sağlanamamıştır. Le Play'den önce "gözlemleyenler akıl yürütmüyor, akıl yürütenler de gözlemlemiyordu."

Bir maden mühendisi olan Le Play, toplumların biliminde madenlerin biliminde olduğu gibi olguların gözlemlenmesi üzerinde durmaya ağırlık vermek gerektiğini düşünmektedir. Avrupa İşçileri başlıklı kitabında "madenler ilminde olduğu gibi toplumlar ilminde de kanaatimin olayların gözlemine dayanması durumunda gerçeğin ele geçeceği noktasında karar kıldım" demektedir.

Le Play somut toplumsal olayların objektif gözleminden başlayarak toplumsal yasalara ulaşabileceğini düşünmektedir. Kısacası Le Play metodolojisinin temeli, toplumsal fenomenleri gözlemek ve bunlar arasındaki ilişkileri belirlemektir.

Fakat toplumsal alan son derece geniş ve toplumsal fenomenler de sınırsızdır. Böylesi bir gözlemi elbette toplumun bütünü üzerinde gerçekleştirebilmek mümkün değildir. Bu durumda gözlem nasıl yapılacaktır?

Le Play'ye göre bunun tek yolu, son derece karmaşık olan toplumsal gerçeğin bütününe yansıtılabilecek basit, küçük bir parçasını ele almaktır. Kendi ifadesiyle mesele, "toplumsal olaylar alanında fiziğin atomu ve biyolojinin hücresine tekabül eden bir birimin bulunması"dır. Bu da en küçük toplumsal birim olan ailedir. Aile toplumdaki en basit ve en küçük ünedir. Zaman ve mekan farklılığı göstermeden bütün toplumlarda karşımıza çıkan evrensel bir kurumdur ve esas önemlisi de içinde yer aldığı toplumun en yalın modeli olarak onun bütün özelliklerini bünyesinde taşımaktadır.

Böylece toplumun bu en küçük birimlerini ele alıp, bütünlü olan ilişkisinden yalıtıp kolayca gözleme, ölçme, analiz etme ve buradan kalkarak da toplumun bütününe dair bilgi edinmek mümkündür.

Le Play, üzerinde gözlem yapılacak toplumsal birimi bulmuştur. Ancak sorunun ikinci bir boyutu daha bulunmaktadır. Le Play'ye göre gözlemlerin ölçülebilir, sayıya vurulabilir kısaca kantitatif olarak ifade edilebilir olması gerekmektedir. Aksi halde, kantite olmaksızın incelemenin belirsiz ve sonuçların değerinin kuşkulu olacağı açıktır.

Le Play, bunun çözümünü de bulacaktır. Aile hayatının kantite olarak ifadesi için aile bütçesini inceleyecektir. Çünkü aile bütçesi, ailenin bütün hayatını, örgütünü ve fonksiyonlarını yansıtmaktadır. Le Play'ye göre ailenin gelir-giderinin bütün maddelerini özenerek analiz ederken, ailenin organizasyon ve fonksiyonlarının bütün hayatının kantite ile bir ifadesini elde etmek mümkündür.

Le Play, her ailenin organizasyon ve fonksiyonlarının bir çok faktöre bağlı olduğunu düşünmektedir. Ailenin hayat şartları ve yapısı üzerinde, geçimin sağlanması için harcanması gereken enerji-emek ile topluluğun yerleştiği coğrafi mekanın arzettiği tabiat şartları etkilidir. Böylece Le Play, tabii çevre, arazi ve iklim şartları ile o muhitte doğup gelişen aile tipi arasında bağlantı kurmakta, buradan kalkarak aile sınıflamasına gitmektedir.

Le Play'nin tümevarımcı yaklaşımı aileleri sınıflamakla da kalmamakta buradan kalkarak bir toplum tipolojisine ulaşmaktadır. Ayrıntıları ile üzerinde durmayacağız. Le Play aileden kalksa da sonunda toplumları ikiye ayıran genel bir tipoloji oluşturmaktadır.

Son aşamada yeryüzündeki toplumlar "kamucu" toplumlar ve "bireyci" toplumlar olarak ikiye ayrılacaktır. Ataerkil aile yapısının egemen olduğu kamucu toplumlar öncelikle Doğu toplumlarıdır ve bu toplumlar gelişmeye kapalıdır. Avrupa'nın doğu ve güneyi, Afrika, Orta ve Güney Amerika ulusları da bu kategori içinde yer almaktadır. Bireyci toplumlar ise Batı toplumlarıdır. Avrupa'nın batısıyla Kuzey Amerika toplumları bunun en tipik örnekleridir. Bu toplumlarda kararsız ve kök aile tipine rastlanmakta ve bireycil girişimcilik gelişmenin en önemli unsuru olarak ortaya koyulmaktadır.

Toplumların üzerinde yaşadığı coğrafya o toplumun özelliklerini belirleyecektir. Sözgelişi bozkırlar ataerkil aile tipi ve kamucu bir toplum örgütlenmesini gerektirirken; sahiller kök aileyi, bireyciliği ve girişimciliği doğuracaktır. Bu ayırımında üstünlük en baştan bireyci toplumlara verilmekte, bireyci toplumların en gelişmişisi olarak gösterilen İngiltere ve Amerika, geleceğin toplumları olarak nitelenmektedir.

Le Play belli bir tarih anlayışına sahiptir ve bu anlayış içinde Doğu toplumları ile ilgili değerlendirmeler bulunduğu gibi Batı toplumlarının gelişim aşamalarının açıklaması da yer almaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse bir toplumda düşünsel yetenek ve toplumsal gelişmeye belirli bir doğrultu veren, ancak toplumsal hayatın koşullarıdır. Step

ve çöl Doğu toplumlarının yaşadığı coğrafyanın en karakteristik özellikleridir. Buna bağlı olarak da Doğu’da fikir gelişimlerinin yöneldiği doğrultuyu çobanlık sanatı ve kamucu yapı açıklamaktadır. Çobanlık, kolay bir çalışma biçimidir. Bu çalışma biçiminin bıraktığı boş zamanlar hayale dalmaya ve soyut kavramlar üzerinde düşünmeye yolaçar. Kamucu yapının doğurduğu akıl yürütme biçimi ise “tündengelim”dir. Bu akıl yürütme biçimi, fikrin gözlem ve deney alanında yürütmesine engel teşkil etmektedir.

Batı toplumlarına bakıldığı zaman eski çağların en yüksek ve en parlak fikir gelişiminin Yunan’da ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun temelinde yine coğrafi koşulların, doğal çevrenin etkileri bulunmaktadır. Burada çobanlığın yanında doğal çevrenin getirdiği ilave imkanlar meyvecilik ve yemiş toplama. Böylece buradaki coğrafi koşullar, çobanlığın yarattığı hayal ve derin düşünme yeteneğini, meyvecilik ve yemiş toplamanın verdiği anlatım kolaylığı ve fikir kıvraklığıyla birleştirme imkanı sağladığı gibi, ortaya çıkan fikir hareketini koruyacak bir sınıf da yetiştirmektedir: Önce vadileri kuşatan dağlardan inen kahramanlar, sonra deniz ticaretinin ortaya çıkardığı zenginler.

Yunan toplumu bu koşullarda eşsiz bir fikir gelişimine ulaşacaktır fakat kendilerine göre basit ve bilgisiz birer köylü olan Romalılar’ın istilasına uğrayacaktır. Ancak, Roma’nın Yunan’a üstünlüğü bilgisizliğin bilimi yenmesi değil, güçlü ve etkin bir tarım üzerine kurulu sağlam bir yapının (sosyal üstünlük), kolay ve gevşek bir tarımla ticaret üzerine kurulu daha zayıf bir yapıyı (fikir üstünlüğü) alt etmesidir. Roma’nın çöküşü ise, tamamen kurtulamadıkları “kamucu yapı”ya dönmeleri sonucu olacaktır.

Batı’nın tekrar yükselişi de İstanbul’un alınması üzerine bilgi dayanaklarıyla birlikte Bizans’tan İtalya’ya kaçan bilginler yüzünden değil, İskandinavya’nın bilinmeyen bölgelerinden gelen barbarlar, ama bütün bilgisizliklerine, kabalıklarına rağmen , insanlığın o zamana kadar ulaşamadığı en sağlam bir tarımsal yapıyı ellerinde bulunduran **bireyci barbarlarca** meydana getirilecektir.

Görüldüğü gibi Le Play’nin “kamucu” ve “bireyci” olmak üzere iki temel kavramla oluşturduğu tipoloji, temelde coğrafya koşulları ile toplumun ekonomi ve endüstri eylemi arasında kurulan sıkı ilişkiye dayanmaktadır. Böylece toplum olaylarına kendi dışında coğrafya unsurundan bakarak görüşlerini temellendirmektedir.

Biz, ayrıntılarına tebliğ sınırları içinde giremediğimiz bu temellendirmenin bazı sonuçları bulunduğunu düşünmekteyiz. Bu yaklaşım

biçimi ile her şeyden önce toplumları ikiye ayırma imkanı ortaya çıkmaktadır: Doğu toplumları-Batı toplumları.

M. Edmond Demolins'in ifadesiyle "dünyanın en genel anlamda bireyci ve kamucu olarak ikiye ayrılması sözkonusudur. Bu ayırım Doğu ile Batı arasındaki karşıtlığı açıklamaktadır. En basit gözlemlerle bile herkesin fark ettiği bir karşıtlıktır bu." Demolins devam etmektedir: "Neden Doğu ve Batı bu kadar farklıdır? Neden birincisi geri kalmış ve ikincisi ilerlemiştir? Neden birincisi yani Doğu geçmişi ve ikincisi geleceği temsil eder? Herkes bunu görüyor, ancak Science Sociale açıklıyor. Bunun nedeni ilkinde cemaat egemendir, ikincisinde bireyin zaferi vardır."

Görüldüğü gibi coğrafyadan kalkılınca bu ayırımı değişmez kader gibi gösterme imkanına kavuşulmaktadır. Bu durumda coğrafyanın değişmezliğine bağlı olarak Doğu ve Batı toplumları ayırımının da değişmez olması sözkonusudur. Batı toplumlarının üstünlüğü de buna bağlı olarak değişmez ve mutlak olacaktır.

Ayrıca Le Play'nin Fransa'nın büyük toplumsal hareketlerle sarsıldığı bir dönemde, 1806-1882 yılları arasında yaşadığı, 1830, 1848, 1871 ayaklanmalarına tanık olduğu ve madenlerde yöneticilik yaparak işçi sorunlarıyla doğrudan yüzyüze geldiği hatırlanırsa; bu açıklama biçimi Batı toplumları içindeki sorunlar önünde belli bir tavır alma imkanı da çıkartmaktadır. Le Play'nin yaklaşımına göre Batı'daki düzeni değiştirmek de imkansızdır. İşçi sınıfı ve bunların ayaklanmaları ile düzenin değişmesi mümkün olamayacaktır. Batı'da köklü bir düzen değişikliği değil, ancak belli sorunlar çerçevesinde sınırlı düzeltmeler yapılabilir. Kısaca Le Play'nin XIX. yüzyılda Batı'nın karşılaştığı sorunlara düzen içinde çözüm aramak çabasında oluşu sözkonusudur.

Genel hatlarıyla Le Play'nin sorunlara yaklaşım biçimini ortaya koymaya çalıştık. Bu anlayışa bağlı olarak sonradan belli sosyoloji akımlarının gelişmesi sözkonusu olmuştur. Biz, günümüzde uygulamalı olarak tanımlanan çalışmalarını değerlendirirken, öncelikle bu çalışmaların temelinde bulunan tarih anlayışının gündeme getirilmesi ve tartışmalara buradan başlanması gerektiğini düşünmekteyiz.

Sonradan tarihçi olmayan okul gibi gösterilmesine rağmen bu sosyoloji anlayışı da belli bir tarih görüşünün ürünüdür. Birincisi, Le Play'nin tarih dışı sosyoloji yaptığını dile getirmek elbette mümkün değildir. İkincisi, bu tarih anlayışı, tartışmasız şekilde benimsenecek özellikler göstermemektedir. Le

Play'nin bu yaklaşımı çeşitli eleştirilere uğramıştır. Elbette bizim tarafımızdan da kabul edilebilir bir tarih anlayışı değildir. Son tahlilde bu ayırım da Batı toplumları için bir sorun bulunmamaktadır. Esas sorun bizimle ilgilidir. Le Play bir tarih anlayışına sahiptir ve bu tarih anlayışı esas bizi tarihsizliğe mahkum etmektedir. Üzerinde yaşadığımız coğrafya gelişmeye elverişsiz ve bu coğrafyada yetişen insanlar girişimci olamıyorsa ve biz Doğu toplumu isek ne yapacağız? Sorunlarımızı nasıl aşacağız? Gelişme dışına düşüyor olmamız bizim için tarihin de olmadığı anlamı taşımaz mı?

Bu tür yaklaşımları benimsemek tarihin önemsizliğini göstermeyecektir fakat kendimizi tarihin dışına mahkum etmeyi getirecektir. Tarihe sırt çevirmek hiçbir şekilde mümkün değildir ama tarihi inkar etmenin getireceği anlamın ne olduğunun tartışılması gerekmektedir. Tarih varsa elbette tarihin dinamizmi de olacaktır. Ancak bu dinamizm içinde sorunları aşmak mümkündür.

Günümüzde toplum olarak önemli sorunlarla karşı karşıyayız. Fakat sorunlarımızın bulunduğu tesbiti, son tahlilde o kadar da önemli olmamaktadır. Sorunu toplum olarak biz yaşıyoruz. Bunun idrakinde olmadığımızı söyleyebilmek mümkün değildir. Önemli olan sorunumuz bulunduğu tesbitini yapmak değil, sorunların nasıl aşılabileceği ve bu yönde nasıl çaba gösterileceğidir. Sorunun saptanması ve bunun ilan edilmesi eğer belli bir çözümü içermiyorsa, sorunlarımızı değişmez bir kader ilan etmek değil midir?

Halbuki sorunların çözümü ancak belli bir değişimle mümkündür. Değişme olabilmesi için de iki temel koşul gerekmektedir. Toplumsal değişimin ancak tarih içinde gerçekleşebilir olduğu düşünülürse, değişim için hem zaman boyutu gereklidir hem de çözüm önerebilmek. Çözüm sağlamak için ise, değişimin nasıl gerçekleştiğini bilmek, yani bir tarih anlayışına sahip olmak gerekmektedir.

Türkiye'de sosyologlar arasında bu tartışmanın aşıldığını söylemek kolayca mümkün değildir. Başka türlü söylenirse henüz aynı tarih anlayışı üzerinde bir görüş birliği sağlanamamıştır. Biz, uygulamalı sosyoloji ile ilgili tartışmalara önce bu noktadan başlanması gerektiğini düşünüyoruz.

ABSTRACT

In this article the historical view which is based on the ideas of Frederic Le Play, one of the most eminent figures in applied sociology, will be discussed.

Le Play, his disciples and followers were the founders of a new approach in social sciences. This approach is based on the application of research and analytical techniques of positive sciences to the social sciences. Le Play's sociological thoughts have been pioneer to the sociological approach based on field works named under different titles such as industrial sociology, experimental sociology, applied sociology, and small groups sociology.

Even though Le Play's sociology had been evaluated that it didn't have an historical view, we claim that the sociological approach based on Le Play's thoughts have a certain historical view. We aimed, in this article, to give an outline of Le Play's historical view.